

Volume 10, Issue 7, November 2023, p. 11-28

Article Information

Article Type: Research Article

This article was checked by iThenticate.

Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17121/ressjournal.3483>

ArticleHistory:

Received

30/10/2023

Accept

29/11/2023

Available

online

30/11/2023

ACCORDING TO ABU ISHAQ AL-SHIRAZI, CONCISE AND MUBEYYAN WORDS

EBÛ İSHAK EŞ-ŞİRAZÎ'YE GÖRE MÜCMEL VE MÜBEYYEN LAFIZLAR

Adnan Algül¹
Nurcan Küleç²

Abstract

The wording has been classified in various ways by the scholars of the method, based on the extensions of the texts in the Qur'an and the Sunnah, which constitute the basis of the fiqh provisions, and the later ones, on the basis of the fiqh provisions built on these texts. One of the examples of this is the classification of the word in terms of its reference to a decree. One of the types of words that are considered in this classification is mucmel and mubeyyan words that are like its explanation. The meaning of these words, which is important for understanding what Shari's intention is with words, has been handled in different ways by the scholars of fiqh and therefore they have been interpreted in different ways. Abu Ishaq Shirazi, whose views on mucmel and mubeyyan are included in the article, is accepted as one of the most important representatives of Shafi'i fiqh method scholars. Therefore, his approach to the subject of mucmel and mubeyyan seems to be very important in terms of shedding light on this subject. Key Words: Islamic Law, Procedure, Words, Mujmel, Mubeyyen.

Özet

Fıkhi hükümlerin esasını teşkil eden Kur'an ve Sünnet'te geçen nassların ve dolayısıyla da bu naslar üzerine bina edilen fıkhi hükümlerin arz ettiği öneme binaen lafızlar usul âlimleri tarafından çeşitli şekillerde tasnif edilmiştir. Bunun örneklerinden biri de lafzın hükme delâleti bakımından sınıflandırılmasıdır. Bu sınıflandırma özelinde ele alınan lafız türlerinden biri de mücmel ve onun açıklaması mesabesindeki mübeyyen lafızlardır. Şari'nin lafızla muradının ne olduğu hususunun anlaşılması noktasında önem arz eden bu lafızların taşıdıkları anlam fıkıh usulü âlimlerince farklı şekillerde ele alınmış ve dolayısıyla farklı şekillerde de yorumlanmışlardır. Makalede mücmel ve mübeyyen konusundaki görüşlerine yer verilen Ebû İshâk Şirazî, Şafiî fıkıh usulü âlimlerinin en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla onun mücmel ve

¹Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi/Temel İslam Bilimleri Bölümü/İslam Hukuku Bilim Dalı adnanalgul47@hotmail.com, Gaziantep/ TÜRKİYE, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1052-3548>.

² Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Hukuku Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, nurcankulec461@gmail.com, Gaziantep/ TÜRKİYE, ORCID ID: <http://orcid.org/0009-0005-8328-2297>.

mübeyyen konusuna yaklaşımı bu konuya ışık tutması bakımından oldukça önemli görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Usul, Lafızlar, Mücmel, Mübeyyen.

GİRİŞ

Fıkıh usulü ilminin en önemli konularından biri, nasslarda yer alan lafızların ifade ettiği anlamlardır. Lafızların içerdiği bu anlamların daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesi ve delâletlerinin açığa çıkarılması amacıyla çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır. Lafızların yorumlanması ve bu lafızlara dayalı hüküm çıkarılma çabası, mezhepten mezhebe ve hatta bir usul âliminden diğerine göre farklılık arz edebilmektedir. Bu sınıflandırmalardan biri, kapalılığı ifade eden lafızların tasnif edilmesiyle ilgilidir. Kapalılığı ifade eden lafızların anlamını belirlemenin ve bu lafızlardaki mücmellik durumunu gidermenin mümkün olup olmadığı, usul âlimleri arasında yoğun bir tartışma konusu olmuştur.

Makalede görüşlerine yer verilen Ebû İshâk Şirazî (ö. 476/1083), yaşadığı dönemin önde gelen Şafii fakihlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Şirazî, talebelerinin ve ders halkasında bulunan kişilerin çokluğunu ifade ederek, "Horasan taraflarında uğradığım hiçbir belde veya köy yoktur ki; oranın kadısı, müftüsü veya hatibi ilim arkadaşlarım veya talebelerimden biri olmasın"³ şeklindeki sözleriyle tanınır. Şirazî'nin hocaları arasında Ebû Tayyip et-Taberî⁴ (ö. 450/1058) bulunmaktadır ve onun vefatının ardından Bağdat'ta Şafii mezhebinin önde gelen temsilcilerinden biri olarak kabul edilmiştir. Şirazî'nin ilmi derinliği ve ünü, dönemin Selçuklu veziri Nizamü'l-Mülk tarafından fark edilmiş olacak ki, Nizamü'l-Mülk, Bağdat Nizamiye Medresesi'ni Şirazî için inşa ettirdiğini ifade etmiştir.⁵ Bu nedenle, fıkıh eğitimi açısından önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilen Bağdat Nizamiye Medresesi'nde⁶ ilk ders veren kişi Ebû İshâk eş-Şirazî olmuştur.⁷ Şirazî'nin ilmi katkıları arasında, Şafii fıkının temel kaynaklarından biri olan "Mühezzeb ve Tenbih" adlı eseri bulunmaktadır. Ayrıca, fıkıh usulü alanında da "Lüma", "Şerhu'l-Lüma", ve "Tabsıra" isimli üç eseri bulunmaktadır.⁸

Yukarıda belirtildiği üzere, Ebû İshak Şirazî (ö. 476/1083), Şafii mezhebi içinde önemli bir konuma sahip olmuş ve mücmel ve mübeyyen lafızlar konusundaki görüşleri, özellikle bu konuların açıklığa kavuşturulması açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu nedenle bu makale, Şirazî'nin mücmel ve mübeyyen kavramlarına yaklaşımını ve bu kavramları açıklığa kavuşturmak için sunduğu örnekleri ele almaktadır. Ancak, bu konuya geçmeden önce, mücmel terimini tanımlayan bazı âlimlerin görüşlerine ve mücmel kabul edilen lafızlara dikkat çekmek istiyoruz. Ayrıca, bir terimin tanımının, o terimin özeti olduğu düşünüldüğü için mücmel lafzının hem sözlük anlamına hem de terim anlamına bakmanın uygun olacağına inanmaktayız. Bu bağlamda, Şirazî'nin mücmel ve mübeyyen konusuna yaklaşımını daha ayrıntılı bir şekilde incelemek için öncelikle mücmel teriminin tanımına ve mücmel kabul edilen lafızlara dair literatürdeki görüşleri ele alabiliriz. Bu şekilde, Şirazî'nin bu konudaki görüşleri daha iyi anlaşılabilir ve bağlamına yerleştirilebilir.

³ Subkî, Tâcüd- Dîn Ebî Nasr Abdul-Vehâb b. Ali b. Abdu Kafî, **Tabakâtu's- Şâfiyyeti'l- Kübrâ** (thk. Mustafa Abdulkadir Ahmed Atâ) Daru'l- Kütübü' İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1971, C. II, syf. 481; Esnevî Abdurrahman (Cemâlüddin), **Tabakâtu's-Şafiiyye** (thk. Kemal Yusuf el- Havt), Daru'l Kütübü'l- İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 2001, C. II, syf. 7.

⁴ Ebû't- Tayyib Tâhir b. Abdillâh b. Tâhir et- Taberî, Ebû Hâmid el- İsfarayini'nin öğrencilerinden biri olan Taberî, yaşadığı dönemde Irak'ta Şafii mezhebinde otorite kabul edilmektedir. Hatib el- Bağdadî, İbnü's- Sabbağ gibi isimlere de hocalık yapmıştır. Fıkıh ilmi yanında usul, cedel ve hilâf konularında yetkin bir âlimdir. (Geniş bilgi için bk. Aybakan, Bilâl, "Ebu't- Tayyib Taberî" mad. **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, C. XXXIX, syf. 313-314).

⁵ Aybakan, Bilâl, **İslâm Medeniyetinde Bağdat**, Uluslararası Sempozyum, 7-9 Kasım 2018, sy. 704

⁶ Özaydın, Abdülkerim, "Nizamiye Medresesi" mad. **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, C. XXXIII, sy. 189.

⁷ Esnevî, **Tabakâtu's- Şafiiyye**, II, 8

⁸ Bu eserlerin dışında başta hilâf ve cedel alanında olmak üzere Şirazî'nin diğer ilim dallarında da eserleri bulunmaktadır. (Bk. Aybakan, Bilâl, "Ebû İshâk Şirazî" mad. **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, C. XXXIX, sy. 185-186.).

Mücmel terimi, sözlük anlamında kapalı, tam açıklanmayan, toplam veya genel anlamlara gelmektedir.⁹ Mücmel kelimesinin içerdiği bu farklı anlamlar, terimin kendisiyle ifade ettiği mananın anlaşılmasını zorlaştırabilir. Fıkıh usulü alanında bazı usûl âlimleri mücmel terimini şu şekillerde tanımlamışlardır:

Ebû Zeyd ed-Debûsî (ö. 430/1039): Mücmeli, "İstiare yollu bir manaya sahip olduğunun az bilinmesinden veya kelimenin vaz' edildiği mananın yaygın olarak kullanılmamasından dolayı manası bilinmeyen sözdür"¹⁰ şeklinde tanımlar. Ebû'l-Usr Fahrü'l-İslâm el-Pezdevî (ö. 482/1089): Mücmeli şöyle tanımlar: "Mücmel, kendisinde manalar izdiham eden, ne kastedildiği ibaresinden anlaşılacak derecede muğlak olan, tefsir ve araştırmaya ihtiyaç gösteren bir şeydir."¹¹ Şemsüleimme el-Kerderî¹² (ö. 642/1244): Mücmeli, "Maksadın ancak mücmelin tefsiriyle anlaşıldığı lafızdır"¹³ şeklinde tanımlar. Abdülazîz el-Buharî (ö. 730/1330): Debûsî'nin tanımını aktararak mücmeli, "Manası kesinlikle anlaşılmayan fakat beyana ihtimali bulunan lafızdır" şeklinde tanımlar. Zekiyyuddin Şaban: Mücmeli, "Sözün sahibi tarafından -soru üzerine ya da re'sen- bir açıklama yapılmadan kendisi ile kastedilen mananın anlaşılmadığı lafızdır"¹⁴ şeklinde tanımlar.

Bu tanımlar, mücmel lafızların anlaşılmasının zorluğuna ve açıklanmasının gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Şirazi'nin mücmel ve mübeyyen lafızlar konusundaki görüşleri, bu tanımlar çerçevesinde incelenerek, bu kavramların fıkıh usulü içindeki rolü ve önemi üzerinde durulabilir.

Mücmel lafızlardaki kapalılığın giderilmesi konusu, fıkıh usulü ve tefsir alanlarında önemli bir meseledir. Mücmel lafızlar, kendilerinde açıklık olmayan veya belirsizlik içeren ifadelerdir ve bu belirsizlik, talep ve teemmül (düşünme) yoluyla veya Şarî' tarafından yapılacak bir belirleme ile giderilmeye çalışılır. Abdülazîz el-Buharî'nin görüşüne göre, mücmel lafızlardan kastedilen mana elde edilebiliyorsa, bu durumda ayrıca bir beyana (Şarî' tarafından yapılacak belirlemeye) ihtiyaç yoktur.¹⁵ Mücmel lafızlarda belirsizlik veya muğlaklık bulunması söz konusudur, ancak bu muğlaklık lafzın açıklanmasıyla veya düşünülüp taşınarak giderilebilir.¹⁶ Özellikle, şarî' tarafından bir açıklama yapılmasına ihtiyaç duyulmadan mücmel lafzın anlaşılması mümkünse, bu durumda ayrıca bir beyan veya belirleme gerekmez. Salât ve zekât gibi Mücmel lafızlar, Şarî' tarafından yapılan bir beyan ile müfesser bir lafza dönüşmüş olur. Ancak bazı durumlarda mücmel lafızlardaki kapalılık, tam anlamıyla giderilemeyebilir. Örneğin, riba konusunda kullanılan "riba" lafzının sözlük anlamı, "mutlak fazlalık" olarak ifade edilir, ancak her fazlalığın haram olmadığı hususunda icma bulunmaktadır. Bu nedenle riba lafzındaki fazlalığın niteliği belirsizdir ve lafız mücmel kabul edilir. Hz. Peygamber, eşya-i sitte hadisiyle¹⁷ riba kavramının altı madde halinde kapsamını açıklamıştır. Ancak bu açıklama, lafızdaki

⁹ İbn Manzûr, Ebu'l Fadl Cemalüddin Muhammed, **Lisanu'l- 'Arab**, Darü'l Fikr, Beyrut, 1914, C. XI, s. 123-124

¹⁰ Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer b. İsa Debûsî (ö. 430/ 1050); **Takvimü'l-edille fi Usûli'l-Fıkh** (thk. Halil Muhyiddin el- Meys); Darü'l Kütübü'l- İlmiyye, Beyrut, 2001, sy.118; Kavalcıoğlu, Abdullah, "Debûsî ve Semerkandî'nin Fıkıh Usûlünde 'Kapalı Lafızlar' Konusuna Yaklaşımları ve Görüşlerinin Mukayesesi" **Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Bahar, 2018; C. 5; sy.70,

¹¹ Ali b. Muhammed el- Pezdevî, **Kenzül Vusûl İlä Ma'rifetü'l Usûl** (thk. Said Bektaş), Darü'l Beşâiri'l- İslâmiyye, Lübnan, 1983, sy. 101-102; Ebû Zehrâ, Muhammed, **Fıkh Usûlü**, (çev. Abdulkadir Şener), Fecr Yayınları, Ankara 2014, sy. 120.

¹² Şemsüleimme Muhammed b. Abdissettar b. Muhammed el- İmâdî el- Berâtekini el- Kerderî (ö. 642/1244). Zamanın Hanefî fukahasının önde gelen âlimlerinden biri olan Kerderî'nin, Debûsî ve Şemsü'Leimme Serahsî'den sonra fıkıh usulünü ihya ettiği söylenmektedir. (Geniş bilgi için bk. Özel, Ahmet, "Kerderî" mad. **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2022, C. XXV, sy. 276-277).

¹³ Abdülaziz Buharî, **Keşfü'l-esrar**, 86.

¹⁴ Şaban, Zekiyyüddin, **Usûlü'l- Fıkhı'l- İslâmî**, Darü'l-Kütüb, Beyrut, 1971, s. 362; Şaban, Zekiyyüddin, **İslâm Hukuk İlminin Esasları**, (trc. İbrahim Kâfi Dönmez), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2011, s. 387.

¹⁵ Alâiddin Abdülaziz Abdülaziz Ahmed el- Buharî (ö. 730/1340), **Keşfü'l-esrâr an Usûl-i Fahri'l İslâm Pezdevî**, Darü'l- Kütübü'l- İlmiyye, Beyrut, 1997, C.I; s. 86.

¹⁶ Abdülaziz Buharî , **Keşfü'l-esrâr**, I,86.

¹⁷ "Altın ile altın, gümüş ile gümüş, buğday ile buğday, arpa ile arpa, hurma ile hurma, tuz ile tuz misli misline birbirine eşit olarak peşin satılırlar. Ama bu malların cinsleri değişirse peşin olmak şartıyla istediğiniz gibi satın" Müslüm, Musâkat, 3,1211; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 37,397.

kapalılığı tam anlamıyla gidermemiştir.¹⁸ Bu tür durumlarda, mücmel lafızlar müevvele yani te'vil edilebilecek bir lafza hamledilir. Yani, lafızdaki kapalılık talep ve teemmül vasıtasıyla giderilir.¹⁹

İmam Şafî'nin (ö. 204/820) ve diğer İslam hukuku alimlerinin mücmel lafızlar konusundaki görüşleri oldukça önemlidir. İmam Şafî'ye göre, mücmel lafızların anlaşılması yalnızca düşünmekle değil, aynı zamanda Şarî'in beyanları aracılığıyla açıklığa kavuşturulmalıdır. Bu açıklamalar, mücmel lafızların taşıdığı anlamı netleştirir ve uygulanabilir hale getirir. Özellikle Kur'an'da geçen *Namazı kılın, zekâtı verin*²⁰ âyetinde olduğu gibi bazı şer'î hükümler, Allah tarafından kat'i bir şekilde emredilmiş olsa da bu emirlerin nasıl yerine getirileceği konusunda Hz. Peygamber'in fiilleri ve sözlü beyanlarıyla açıklığa kavuşmuştur.²¹ Bu nedenle, mücmel lafızlarla ilgili olan emirlerin nasıl uygulanacağı konusunda Hz. Peygamber'in örnekleri ve açıklamaları oldukça önemlidir. Ebû Zehra da Kur'an'da geçen teklifi hüküm ifade eden lafızların çoğunun mücmel olduğunu belirtmektedir. Örneğin, "namaz" kelimesi, mücmel olarak kullanılmış ve bu kelimenin içeriği Hz. Peygamber tarafından açıklanmıştır. Hz. Peygamber'in "Namazı ben nasıl kılıyorsam siz de öyle kılın" şeklindeki açıklaması, mücmel lafzın anlamını netleştiren bir örnektir.²² Vehbe Zuhaylî, de İmâm Şafî gibi mücmel lafızdaki kapalılığın ancak sözün sahibi tarafından yapılacak bir nakille anlaşılacağını belirttikten sonra, icmal sebeplerini iştirak, fazla kullanılmadığı için manası doğrudan anlaşılmayan lafız ve lafzın lügat manasından alınıp şer'î manaya hamledilmesi olarak üç madde sıralamaktadır.²³

Fıkıh usulü alimleri arasında mücmel olarak kabul edilen veya mücmel olup olmadığı konusunda ihtilaf bulunan lafızlar vardır. Bu lafızlar arasında bazıları şunlardır: "Kur" kelimesi hem adet dönemini hem de temizlik dönemini ifade edebilir.²⁴ Bu nedenle, bu kelime bazı fıkıh usulü alimleri tarafından mücmel olarak kabul edilir, çünkü kullanıldığı bağlama göre farklı anlamlara gelebilir. "*veya nikâh bağını elinde bulunduranın bağışlaması*"²⁵ ayeti, nikah bağını elinde bulunduran kişinin koca olabileceği gibi kadının velisi de olabileceğini ifade eder. Dolayısıyla, bu ifade de mücmel kabul edilebilir. "Ayn" kelimesi hem altın hem gümüş anlamına gelebilir. Bu kelime de müşterek olarak kabul edilen bir mücmel lafızdır, çünkü hangi maddeye işaret ettiği bağlama ve kullanım amacına göre değişebilir. Mücmel lafızların kapalılığı, genellikle farklı anlamlara gelebilmeleri veya bağlanmalarına göre yorumlanabilmeleri nedeniyle ortaya çıkar. Müşterek lafızda kapalılığın nedeni, bir anlamın diğerine tercih edilmesini sağlayacak bir karinenin eksikliğidir.²⁶

Vakıf ve ibtida nedeniyle de yani âyetin hangi kelimesi üzerinde durulacağını açık olmaması sebebiyle, icmallik doğabilir.²⁷ Örnek olarak, Al-i İmran suresi 7. âyette geçen "*Onun te'vilini ancak Allah bilir, bir de ilimde yüksek pâyeye ulaşanlar*" ifadesindeki "*ve'r-râsihûn*" kelimesi bir önceki ifadeye atıfla anlam verilebileceği gibi, müstakil olarak da (ibtidâ) değerlendirilebilmektedir. Bu nedenle âyetin anlamı konusunda ihtilâf vuku bulmakta ve lafız mücmel kabul edilmektedir.²⁸ Bu âyetteki anlam, 'illâllah' lafzında durulup durulmamasına göre değişir. Ayetten "*Bunun te'vilini Allah'tan başkası bilemez, ilimde derinleşmiş olanlardan ise...*" ve (illallah lafzında durulmazsa) "*Bunun te'vilini Allah'tan ve ilimde derinleşmiş olanlardan başkası bilemez*" şeklinde iki anlam çıkmaktadır. Bu lafzın mücmel kabul edilmesinin sebebi, vav harfinin hem atıf için hem de cümle başında kullanılmaya elverişli olmasından dolayıdır.²⁹ Bu bağlamda, Kur'an'da geçen

¹⁸ Abdulaziz Buharî, **Keşfü'l-esrâr**, I,86-87; Apaydın, Yunus, **İslâm Hukuk Usûlü**, Kimlik Yayınları, Kayseri, 2016, s. 236; Ebû Zehra, **Fıkıh Usûlü**, s. 121-122.

¹⁹ Abdulaziz Buharî, **Keşfü'l-esrâr**, I,86-87.

²⁰ Bakara 2/ 34,83, 110.

²¹ Şafî, Muhammed b. İdris, **Risale**, (çev. Abdulkadir Şener, İbrahim Çalışkan), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2012, s. 105.

²² Ebû Zehra, **Fıkıh Usûlü**, s. 120-121.

²³ Zuhaylî, Vehbe, **Fıkıh Usûlü**, Risale Yayınları, İstanbul, 2015, s. 199-200.

²⁴ Razi, **el- Mahsûl**, I, 382; Âmidî, **İhkâm**, III, 10- 11; Debûsî, **Takvimü'l-edille**,95; Pezdevî, **Usûl**, 98

²⁵ Bakara 2/237.

²⁶ Kahraman, **Fıkıh Usûlü**, 346.

²⁷ Âmidî, **İhkâm**, III, 10-11.

²⁸ Âmidî, **İhkâm**, III, 10- 11.

²⁹ Gazalî, Mustasfa, I, 695.

"namaz," "hac," ve "zekât" gibi kelimeler, dilden şeriata nakledilmiş menkul lafızlar olarak kabul edilmekte ve bu nedenle mücmel olarak değerlendirilmektedir.³⁰

Örfen yaygın olmayan veya garip anlam içeren lafızlar da mücmel lafızlar arasında sayılabilir. "Garib" olarak nitelendirilen³¹ bu tür lafızlara örnek olarak Meâric sûresi 19. âyeti verilebilir. Âyette geçen "helûan" kelimesi, sabırsız ve cimri insanlar için kullanılan bir ifade olarak pek yaygın değildir. Kelimenin bu anlamı, âyetin devamındaki "*Kendisine kötülük dokunduğu zaman sızlanır. Ona hayır dokunduğunda eli sıkıdır.*"³² lafzından anlaşılmaktadır.³³

Mücmel olup olmadığı konusunda tartışılan lafızlardan biri de âmm lafızlardır. Ebû Razi el-Cessâs ve Ebu'l Hüseyin el-Basrî gibi bilginler, âmm lafızlarının mücmel lafızlarla benzerlik gösterdiğini ve çeşitli fertlere delâlet bakımından birbirine benzediğini savunmuşlardır. Bu nedenle âmm lafızlarının mücmel kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir.³⁴

1. Mücmel

Şirazi'nin mücmel ve mübeyyen konularındaki görüşlerini incelemeye geçmeden önce konu tasnifine değinmek oldukça önemlidir. Şirazi, özellikle lafızlar üzerine dayalı bir konu taksimini benimsemiştir ve bu yaklaşımıyla diğer Şafii âlimlerin konu taksimine benzerlik göstermektedir. Şimdi konuya açıklık getirmesi amacıyla başta İmam Şafii olmak üzere bazı Şafiilerin konu taksimine değinmek istiyoruz. İmam Şafii'nin sıraladığı mücmel konular şunlardır: Mücmel olan lafızlar konusu, zekât konusundaki mücmel âyetler, Hac ibadeti ile ilgili mücmel âyetler, kadınların iddet süreleri ile ilgili mücmel âyetler, Evlenilmesi haram olan kadınlarla ilgili mücmel âyetler, İddet bekleyen kadınların sakınmaları gereken şeylerle ilgili mücmel âyetler.³⁵ Bu konu başlıkları, İmam Şafii'nin mücmel konuları tasnif ederken takip ettiği yaklaşımın bir yansımasıdır.

Şafii ekolünden gelen farklı bilginler, mücmel konusunu ele alırken farklı yaklaşımlar benimsemişlerdir. İşte bu bilginlerin bazılarına dayalı olarak ortaya çıkan yaklaşımlar: Er-Razi, mücmel konusunu mücmelin tanımını, kısımlarını, mücmel zannedilen ama mücmel olmayan durumlar ve mücmel lafzın Allah'ın kelamında ve Hz. Peygamberin sözünde bulunmasının caiz olup olmadığı gibi farklı boyutlarıyla ele almıştır. Amidi, mücmeli tahlil ve tahrim ifade eden lafızlar, örneğin "başlarınızı meshedin" âyeti veya "Ümmetimden hata ve unutma kaldırılmıştır" hadisi gibi metinler üzerinden değerlendirmiştir.³⁶ Gazali, örfi kullanım vasıtasıyla anlaşılabilen lafızların mücmelliği, vaz'i kullanım ve örfi kullanım çatışması, iki anlama hamledilebilen lafızların mücmelliği gibi konuları ele almıştır.³⁷ Zerkeşi, mücmel konuları "mücmel bahisleri" olarak ele almış ve daha sonra beyan ve mübeyyen konularına da yer vermiştir.³⁸ Görüldüğü gibi Şafii âlimler, mücmel konusunu ele alırken lafız merkezli bir yaklaşım benimsemişlerdir. Hanefi usûl kitaplarında yaygın olan "hafî," "müşkîl," "mücmel," "müteşabih" gibi ayrımları kullanmamışlardır.

Şirazi, mücmel konusunu mücmeli tanımlayarak ele almaktadır. Bu çerçevede, Şirazi ve bazı Şafii usulcülerin mücmel ifadeleri tanımlama yaklaşımlarını karşılaştırmayı amaçlıyoruz.

Şirazi, mücmeli "Manası lafzından anlaşılmayan ve kendisinden maksadın bilinebilmesi için başka şeylere ihtiyaç gösteren" şeklinde tanımlar. Cüveynî ise müphem ifadesinin

³⁰ Kahraman, **Fıkıh Usûlü**, 347

³¹ Kahraman, Abdullah, **Fıkıh Usûlü**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2016, sy. 346, Zuhaylî, **Fıkıh Usûlü**, 199.

³² Meâric 70/20-21.

³³ Abdulaziz Buhari, **Keşfü'l-esrar**, I, 54; Kahraman, **Fıkıh Usûlü**, 346.

³⁴ Ebû Bekir Ahmed b. Ali er- Razi el-Cessas, **el- Fusûl fi'l- Usûl**, (thk. Uceyl Câsim en- Neşemî), Kuveyt, 1985, C. I; y. 63; Ebû'l Hüseyin Muhammed b. Ali b. Tayyib el- Basrî, (ö. 436/10449, **Mutemed fi Usûli'l Fıkıh**, (thk. Muhammed Hamidullah), Dımaşk, 1964, C. I; s. 317; Koca, Ferhat, "Mücmel" mad. **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2020, C. XXXI, ss. 451-453.

³⁵ Şafii, **Risâle**, 105-124.

³⁶ Amidi, **İhkâm**, III, 8- 19.

³⁷ Gazali, **Mustasfa**, I, 681-692.

³⁸ Zerkeşi, **Bahru'l Muhît**, V, 59-121.

usülcülerin terminolojisinde kullanıldığını ve müphem ifadesinin manasının akılla kavranamayacağını ve maksadın anlaşılamayacağını belirtir.³⁹ Gazalî, mücmel lafzını "İki anlamdan biri için uygun olan ve anlamı ne dilin vaz'ı sebebiyle ne de kullanım örfü sebebiyle belirginleşmeyen lafız" olarak tanımlar.⁴⁰ Amidî'nin mücmel tanımı ise "iki şeyden birine delâlet eden, ancak bu iki mânânın birinin diğerine nispetle bir üstünlüğü olmayan lafız" şeklindedir.⁴¹ Razî ise fukaha'nın örfünde mücmelin "topluluğu birtakım şeyleri ifade eden, aslında belli olan fakat lafzın kendisinin bunu belirlemediği" şeklinde olduğunu belirtir.⁴² Sem'anî'nin mücmel tanımı ise "Kendisinden maksat anlaşılmayan"⁴³ şeklindedir. Şafîî usûl âlimlerinin kapalı lafız tanımında ortak olan ve dikkat çeken nokta, lafzın manasında bir ihtimali barındırması ve bu ihtimalin lafızdan doğrudan anlaşılabilmesidir.⁴⁴

Şirazî, mücmel lafızları iki kategoriye ayırmıştır: Şafîîlerin mücmel olduğunda ittifak ettikleri lafızlar ve Şafîîler arasında ihtilafı olan lafızlar. Bu bağlamda, öncelikle Şafîîlerin mücmel olduğunda ittifak ettikleri lafızları inceleyebiliriz.

1.1. Şafîîler'in Mücmel Olduğunda İttifak Ettikleri Lafızlar

1.1.1. Herhangi Bir Meseleye Delâlet Olmak Üzere Va'z Olunmamış Lafızlar

Şafîîler'in mücmel olduğunda fikir birliği ettikleri lafızlardan ilki lafzın delâlet yönünün bilinmediği durumlardır. "*Hasad gününde hakkını verin*"⁴⁵ âyetinde geçen 'hak' lafzının miktar ve cins açısından haml olunacağı mana bilinmemektedir⁴⁶. Aynı şekilde bu konuda verilebilecek ikinci bir örnek de Hz. Peygamber'in "*Bana 'Lâ ilâhe illallah' deyinceye kadar insanlarla savaşmak emredildi. Artık her kim 'Lâ ilâhe illallah' derse -İslâm'ın hakkı hariç-kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar*" Hadis-i Şerifinde geçen 'hak' lafzının delâlet ettiği manâ bilinmemektedir ve bu manânın anlaşılması için haricî bir karineye ihtiyaç vardır. Bu sebeple de âyette ve hadiste geçen 'hak' kelimesi Şafîîlerce mücmel kabul edilmektedir.⁴⁷

1.1.2. Meçhul İstisnanın Dahil Olduğu Lafızlar

"*Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin. İhramda bulunduğunuz sırada avlanmayı helâl saymamanız şartıyla size bildirilecek olanların dışında "en'am" denilen hayvanlar sizin için helâl kılınmıştır. Şüphesiz Allah dilediği gibi hükmeder*"⁴⁸ âyetinde olduğu gibi bir lafza kapsamı bilinmeyen bir istisnanın dahil olması durumunda, lafız mücmel kabul edilmektedir. Âyette istisna edilen 'size bildirilecek olanların dışında' lafzı kapalıdır ve bu

³⁹ Cüveynî, **Burhan**, I, 53.

⁴⁰ Gazalî, **Mustasfa**, I, 681; Gazalî, **el-Mustasfa** (çev. Yunus APAYDIN), Rey Yayıncılık Kayseri, II, 15.

⁴¹ Âmidî, Ali b. Ebi Ali Seyfüddin, **el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm**, (thk. Şeyh İbrahim Acûz), Darü'l Kütübü'l-İlmiyye Beyrut, 1971, C. III, s. 10; Ebû Abdullah Bedrüddin Muhammed b. Abdullah b. Bahadır ez-Zerkeşi, **Bahru'l Muhîr fî Usûli'l-Fıkh**, Darü'l Kütübî, 1994, C. V, s. 59.

⁴² Razî, **el-Mahsûl**, I, 382.

⁴³ Sem'anî, **Kavât'ul-Edille**, I, 263.

⁴⁴ İltaş, Davud, **Fıkıh Usulünde Mütakellimin Yönteminin Delâlet Anlayışı** (Doktora Tezi), Kayseri, 2016.

⁴⁵ En'am 6/141.

⁴⁶ Cüveynî, Burhan isimli eserinde İmâm Şafî'nin bu tür lafızları beyanın üçüncü derecesi olarak zikrettiğini nakletmektedir. "*Hasad gününde hakkını verin*" âyeti Şafîî tarafından Kur'an'da zikredilen ve beyanı (açıklaması) Hz. Peygamber'e bırakılan lafızlara örnek olarak verilmiştir. (Bk. Cüveynî, **Burhan**, I, 40).

⁴⁷ Şirazî, **Lüma'**, 49; Şirazî, **Şerhu'l-lüma'**, I, 454; Amidî, **İhkâm**, III, 9; Fahreddin Razî, "*Hasad gününde hakkını verin*" âyetini mücmelin kısımları başlığı altında zikretmiştir. (Bk. Razî, **Mahsûl**, I, 383); Zencanî "*Hasad gününde hakkını verin*" âyetinde geçen 'hak' lafzının oran bakımından farklı anlamlara hamledilmesinin mümkün olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla da bu lafzın Şafîîlere göre mücmel kabul edildiğini aktarmaktadır. (Bk. Ebû'l-Menâkıb Şihâbeddin Mahmud b. Ahmed ez-Zencanî, **Tahrîc'ül-Fürû ale'l-Usûl**, (thk. Muhammed Ureyb Salih), Matbaat-u Camiat-u Dimeşk, Dimeşk, 1962, s. 46-47), Cüveynî ise "*Hasad gününde hakkını verin*" lafzında geçen 'hak' kelimesini konusu (mahal) mâlum, hükmü meçhul olarak nitelemektedir. Nitekim bu âyette konunun ekin olduğu bilinmektedir, fakat 'hak' lafzı ile kastedilen miktar, nitelik ve cins bilinmemektedir. (bk. Cüveynî **Burhan**, I, 153).

⁴⁸ Maide 5/1.

kapalılığın bir delâlet vasıtasıyla giderilmesi gerekmektedir. Şirazi'ye göre bu tür lafızlar âmm lafızlardandır ve bunlarla ihticâc edilmesi ancak tahsis edilen kısmın cinsinin ve miktarının bilinmesiyle mümkün olabilir.⁴⁹

1.1.3. İki Duruma Muhtemel Olan Fiiller

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) yapmış olduğu fiili tasarruflardan bir kısmı da Şafîiler tarafından mücmel lafızlar olarak değerlendirilmektedir. Bir örnekle açıklayacak olursak "*Rasûlullah yolculukta namazı cem' etti*"⁵⁰ rivâyetinde Hız. Peygamber'in (s.a.v.) namazı cem' etme eylemi uzun bir yolculukta olabileceği gibi kısa bir yolculukta da olabilir. Dolayısıyla burada mücmel bir durum söz konusudur ve hüküm istinbatı için beyana ihtiyaç duyulmaktadır.⁵¹

Yukarıda belirttiğimiz duruma benzer şekilde Hız. Peygamber (s.a.v.) tarafından yapılan ve iki duruma ihtimali bulunmakla birlikte, bu iki ihtimalden sadece birine haml edilmesi gereken fiiller de mücmel kabul edilmektedir. "*Bir kişi Ramazan'da orucunu bozdu, bunun üzerine Hız. Peygamber (s.a.v.) kefarete hükmetti*"⁵² hadisinde Hız. Peygamber'in (s.a.v.) orucunu bozan kişiye cinsel ilişkiden dolayı veya yemek ve içmekten dolayı kefarete hükmetmesi muhtemeldir. Buradaki mücmelliğin giderilmesi haricî bir karine vasıtasıyla mümkündür.⁵³

1.1.4. İki Manaya Muhtemel Lafızlar

İki anlama gelme ihtimali bulunan lafızları Tabsıra'da iki manaya muhtemel lafızlar başlığı altında ele alan Şirazi, Lüma'da bu konuyu müşterek lafızlar adı altında ele almıştır. Bir lafzın aynı anda iki farklı anlama hamledilmesi mümkündür. Kur' lafzı ile hem hayız hem temizlik döneminin kastedilmesi veya dokunma ile elle dokunma ve cima' aynı anda kastedilmesi bu duruma örnek olarak verilebilir⁵⁴. Bir lafız ile iki mananın kastedilebileceğine bir diğer örnek ise hades lafzıdır. Zira bir kimsede abdestsizlik hali büyük veya küçük hades yoluyla meydana gelebilmektedir. Aynı şekilde "*veya kadınlara dokunmuşsanız*"⁵⁵ lafzından kadına dokunmanın yanı sıra cinsel ilişki anlamı da çıkarılabilmektedir⁵⁶. Hanefiler ve Ebu Haşim el-Cübbai'ye göre ise bir lafzın aynı anda iki manaya ihtimali olması mümkün değildir⁵⁷.

1.2. Şafîiler'in Mücmel Olduğunda İhtilâf Ettikleri Lafızlar

Yukarıda belirttiğimiz dört lafız türünde, bu lafızların mücmel olduğu hususunda Şafîilerin fikir birliği söz konusudur. Şafîilerin mücmelliği hakkında ihtilâf ettikleri lafızları ve Şirazi'nin bu lafızlar hususundaki tercihlerini şu şekilde sıralayabiliriz.

1.2.1. Alışverişin Helâl, Faizin Haram Olduğunu İfade Eden Âyet

Şafîiler'in mücmel olup olmadığı hakkında ihtilaf ettikleri lafızlardan biri "*Allah alışverişini helal, faizi haram kıldı*"⁵⁸ âyetinde olduğu gibi bir kapalılığın bulunduğu lafızlardır. Âyette alışverişin helal, faizin haram olduğu belirtilmektedir, fakat âyetin zahirine bakıldığında alışverişin de faiz gibi fazlalık içerdiği görülmektedir. Mademki alışveriş de faiz de fazlalık içermektedir, faizin haram kılınma nedeninin bilinmesi için bir delile ihtiyaç duyulmaktadır.⁵⁹

⁴⁹ Şirazi, **Lüma'**, 50; Şirazi, **Şerhu'l-lüma'**; I,455; Amidi, **İhkâm**, III, 11; Razi, **Mahsül**, 383-384; Cüveynî, **Burhan**, I,54.

⁵⁰ Müslim; Salat-ül-müsafirîn,5; Dârimi, Salât, 182.

⁵¹ Şirazi, **Şerhu'l-lüma'**; I,455.

⁵² Buhari, Savm, 30; Müslim, Sıyam, 81.

⁵³ Şirazi, **Lüma'**, 50; Şirazi, **Şerhu'l-lüma'**; I,454.

⁵⁴ Şirazi, **Lüma'**, 49; Ebü İshâk İbrahim b. Ali b. Yusuf eş- Şirazi (ö. 476), **et- Tabsıra fi Usul-il-fikh**, (thk. Naci Süveyd), Mektebetü'l- Asriyye, Beyrut, 2011, s. 104.

⁵⁵ Maide 5/6.

⁵⁶ Cüveynî, "Veya kadınlara dokunmuşsanız" (Nisa 4/43) âyetindeki dokunmanın İmâm Şafîi tarafından "Bu hakikaten elle dokunmaya mecazen ise ilişkiye hamledilir" şeklinde yorumlandığını nakletmektedir. (Bk. Cüveynî, **Burhan**, I,121).

⁵⁷ Şirazi, **Tabsıra**, 104.

⁵⁸ Bakara 2/275.

⁵⁹ Şirazi, **Lüma'**, 50.

Yukarıda zikredilen âyetin mücmelliği hususunda İmâm Şafî’den biri lafzın mücmel olduğu diğeri ise mücmel olmadığı şeklinde iki farklı görüş nakledilmiştir. Şirazî ise bu konuda lafzın mücmel olmadığı şeklindeki görüşü tercih etmiştir. Şirazî bu görüşü tercih etme konusunda iki sebep göstermektedir. Birincisi dilde bey’ (alışveriş) lafzının manasının açık olması ve dolayısıyla akıl yoluyla alışveriş ve faiz arasındaki farkın kavranabilmesidir. Şirazî’nin bu konudaki ikinci delili ise bey’ lafzının umûm lafız olması ve faizin bey’ lafzından tahsis edilmiş olmasıdır.⁶⁰

1.2.2. Şer’î İsimler

Şer’î isimlerin mücmel olup olmadığı konusu da Şafîiler arasında tartışılmıştır. Örneğin, “*Namazı kılın, zekâtı verin*”⁶¹, “*Artık içinizden kim bu aya yetişirse onu oruçlu geçirsin*”⁶² ve “*Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır*”⁶³ âyetlerinde zikredilen namaz, oruç, hac isimlerinin ve diğer şer’î isimlerin mücmel olup olmadığı hususunda Şafîilerden iki farklı görüş nakledilmiştir. Birinci görüş isimlerde menkûliyeti kabul etmeyenlerin görüşüdür ki, bu tür lafızların haricî bir karine bulunmadıkça, her türlü manaya yorumlanabileceği şeklindedir. Yukarıda verdiğimiz âyetlerden hareketle namaz kelimesi duanın her türlüşüne, oruç kelimesi her türlü uzak durmaya yahut da hac sözcüğü her türlü maksada haml edilebilir. Çünkü bu lafızlar umum lafızlardandır ve umûm lafzın da mücmel kabul edilmemesi gerekir.⁶⁴

Gazalî ve Amidî ise bu tür şer’î isimlerin kullanıldığı olumlu ve olumsuz ifadeler arasında ayırım yapmışlardır. Şer’î isimlerin kullanıldığı ifade olumlu ise Amidi ve Gazzalî lafzın şer’î anlama haml edilmesi gerektiği konusunda hemfikir iken, ifadenin olumsuz olması durumunda Gazzalî lafzın mücmel kabul edilmesi gerektiğini savunmuş, Amidî ise lugavî manaya yorumlanması gerektiğini ileri sürmüştür. Konunun anlaşılması noktasında örneklerle ifade etmek gerekirse olumlu lafza örnek Hz. Peygamber’in ‘İnnî sâimun/إني صائم’ sözü şer’î anlamda kullanıldığında oruca gündüz niyetlenmenin cevazına delâlet ederken, lugavî anlamda ise aç kalmaya yorumlanır ve bu takdirde oruca gündüz niyetin cevazı konusunda delalet etmez. Şer’î isimlerin olumsuz ifadelerde kullanılmasının örneği ise ‘Dai’s-salâte eyyâme akrâiki/دعي الصلاة أيام أفرائك’ sözündeki sâlat lafzıdır. Salât lafzı burada Gazzalî’ye göre mücmel iken Amidî ise lugavî anlamda kullanıldığı görüşündedir⁶⁵. Şafîî âlimlerden Fahreddin Razi’ye göre şer’î isimler mücmeldir.⁶⁶Bu konuya salât örneğini veren Razi, bu tür lafızların şer’î anlama nakledildiği bilinmediği zaman mücmel olduğunu savunmaktadır⁶⁷.

İkinci görüş sahipleri ise salat, savm ve hac gibi şer’î lafızların mücmel olduğu görüşündedir. Çünkü bu lafızların manalarının dil itibariyle belirlenmesi mümkün değildir. Bu lafızlar dilden şeriata aktarılmış menkul lafızlardır ve bu tür lafızlardaki mana ancak Şari’nin beyanı ile bilinebilir. Zira En’am sûresi 141. âyette⁶⁸ geçen ‘hak’ lafzının kapsamı da ancak şeriata açıklanmasıyla anlaşılabilir.⁶⁹

Şirazî ise şer’î isimler konusunda, bu isimlerin dilden şeriâte aktarılmış menkul lafızlar olduğu şeklindeki görüşü benimsemiştir.⁷⁰ Razi de şer’î isimlerin menkul lafızlardan olduğu görüşünü benimsemiş ve bu tür ifadelerin manalarının dil itibariye belirlenmesinin mümkün olmadığını savunmuştur. Dolayısıyla bu tür lafızların manası ancak Şari’nin beyanı ile açıklanabilmektedir.⁷¹

⁶⁰ Şirazî, **Lüma’**, 50 Şirazî, **Şerhu’l-Lüma’**; I,457.

⁶¹ Bakara, 2/43.

⁶² Bakara, 2/185.

⁶³ Al-i İmran 3/97.

⁶⁴ Şirazî, **Lüma’**, 51.

⁶⁵ Amidî, **İhkâm**, III,22-23; Gazzalî, **el-Mustasfa**, I,291-292.

⁶⁶ Razi, **Mahsûl**, I,383.

⁶⁷ Razi, **Mahsûl**, I,382.

⁶⁸ “Her biri ürün verdiğinde ürününden yiyin; hasat günü de hakkını verin, fakat israf etmeyin, çünkü Allah israf edenleri sevmez.”

⁶⁹ Şirazî, **Lüma’**, 51.

⁷⁰ Şirazî, **Lüma’**, 51.

⁷¹ Razi, **Mahsûl**, I,384.

1.2.3. Tahrim ve Tahlil İfade Eden Lafızlar

Şafîilerin mücmelliği hususunda farklı görüşler ileri sürdükleri lafızlardan biri de haram veya helâl hüküm içeren lafızlardır. “*Ölü eti yemek size haram kılındı*”⁷² âyetinde de görüldüğü üzere bir şey hakkında tahrim veya tahlil ifade etmek üzere va’z olunmuş lafızlar Şafîilerin bir kısmına göre mücmeldir⁷³. Çünkü yukarıdaki âyetten hareketle açıklayacak olursak meytenin hangi açıdan haram olduğu beyana muhtaçtır. Bir diğer husus da yine örneğimizden hareketle ölü eti ayn ismi de verilen fiil dışında kalan kavramlarda, fiillerde olduğu gibi haram veya haram hükmü vermek mümkün değildir, diğer bir ifadeyle fiil ve eşya arasında bir paralellik söz konusu değildir. Bu yüzden fiiller hüküm yönünden haram veya helal olarak vasıflanabilir ama diğer lafız türlerinde durum böyle değildir.⁷⁴

Şirazi'nin de aralarında bulunduğu diğer bir kısım Şafî'ye göre ise bu tür lafızlar mücmel değildir. Şirazi bu tür lafızların mücmel olmadığına gerekçe olarak ise, filolojik açıdan hareketle dilde bir kimseye bir yemeğin/gıdanın haram olduğu söylenildiğinde bundan rahatlıkla yenilmesinin haram olduğu anlaşılır. Bir şey akılla kavranabiliyorsa o lafzın mücmel olarak nitelenmesi doğru değildir.⁷⁵

Razî, tahrim ve tahlil ifade eden lafızlar konusunu mücmel zannedilen ama mücmel olamayanlar başlığı altında ele almıştır. Razî'ye göre bu tür ifadeler örfi hakikat haline gelmiş manası açık olan lafızlardır ve her ne kadar lügatte mecaz olarak kullanılsa da kullanım örfü bakımından hakikattir⁷⁶. Diğer bir Şafîî âlimi Gazzâlî de bu lafızların mücmel olmadığı görüşündedir. Gazzâlî'ye göre kullanım örfü vaz' gibidir. Sarih lafız bazen kullanım örfü sebebiyle de olabilir, vaz' sebebiyle de olabilir, mücmelliği kaldırmak bakımından ikisi arasında fark yoktur⁷⁷. Amidî de helâl ve haram hükmü içeren lafızların mücmel olmadığı görüşündedir⁷⁸.

1.2.4. Nefiy ve İspat İçeren Lafızlar

Bir şeyin ispatlanması veya olumsuzlaştırılması üzere va’z olunmuş lafızların mücmel olup olmadığı konusunda Şafîiler arasında farklı kanaatler ileri sürülmüştür⁷⁹. Şafîiler'in bir kısmına göre “*Ameller niyetlere göredir*” ve “*Velisiz nikah olmaz*” hadislerinde zikredilen ‘amel’ ve ‘nikah’ kelimeleri mücmeldir. Zira burada ‘amel’ ve ‘nikah’ nefyedilmiştir. Oysaki bunlar mevcuttur. Öyleyse burada nefyedilen şeyin bir nitelik olması gerekir ve bunun bilinmesi için de beyana ihtiyaç vardır.⁸⁰

Diğer bir kısım Şafîî ise yukarıda bahsi geçen hadislerde geçen ‘amel’ ve ‘nikah’ sözcüklerinin mücmel olmadığını ve buradaki mananın akıl yoluyla kavranabilmesinin mümkün olduğunu savunmaktadır. Zira Şâri' müşahed olanları nefy ve ispat etmez, şer'î olanları nefy ve isbat eder, yani bir şeyin meşru olup olmadığını beyan eder. Niyetsiz amelin ve velisiz nikahın dinen geçerli olmadığını ifade etmektedir. Dolayısıyla da bu tür lafızlarda beyana ihtiyaç duyulmamaktadır. Şirazi de bu görüşü savunmaktadır.⁸¹ Gazalî de nefy ve ispat içeren lafızlardaki anlamın açık olduğu ve dolayısıyla beyana ihtiyacı olmadığı görüşündedir. Bu tür lafızlardaki olumsuzluğu Hz. Peygamber'in hata ve unutmaya ile ilgili hadisi ile ilişkilendiren Gazalî, buradaki durumun lafzın biçim itibarıyla olumsuzlaşmamasından ibaret olduğunu belirtmektedir, hatta burada geçen namaz, nikah gibi kelimeler şer'î isim kapsamında oldukları için buradaki mana daha belirgindir⁸². Amidî

⁷² Maide 5/3.

⁷³ Şirazi, **Şerhu'l- Lüma'**; I,457.

⁷⁴ Şirazi, **Lüma'**, 51.

⁷⁵ Şirazi, **Lüma'**, 51.

⁷⁶ Razî, **Mahsûl**, I,385.

⁷⁷ Gazalî, **Mustasfa**, I, 681-682.

⁷⁸ Amidî, **İhkâm**, III, 12.

⁷⁹ Zencanî Tahricü'l- Fürû Ale'l Usûl isimli eserinde “*Oruca geceden niyetlenmeyen orucu yoktur*” hadisinde olduğu gibi bir cinsin nefyedilmesini içeren lafızların Şafîiler tarafından mücmel kabul edilmediğini nakletmektedir. (Bk. Zencanî, **Tahricü'l-Fürû ale'l- Usûl**, 46-47). Nitekim Şirazi ile çağdaş olan Cüveynî de şer'î nefy diye nitelediği bu tür ifadeleri zahirin kısımları başlığı altında ele almaktadır. Buradan Cüveynî'nin bu tür ifadeleri mücmel kabul etmediği anlaşılmaktadır.

⁸⁰ Şirazi, **Lüma'**, 51-52; Şirazi, **Şerhu'l-Lüma'**; I,460-461.

⁸¹ Şirazi, **Lüma'**, 51-52, Şirazi, **Şerhu'l-Lüma'**; I,462.

⁸² Gazalî, **Mustasfa**, I, 686-688.

ve Razî bu tür ifadelerin şer'î ve örfî açıdan cevazın nefyi hususunda zahir olduğunu savunmaktadır⁸³. Semanî Şirazî gibi bu tür ifadelerin sıhhat ve kemalin nefyine umum yoluyla delâlet ettiği için mücmel olmadığı görüşünü benimsemiştir⁸⁴. Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere nefy ve ispat içeren ifadeler zikri geçen Şafîî alimler tarafından mücmel kategorisinde değerlendirilmemekte ama mücmel olmaması farklı açılardan değerlendirilmektedir.

1.2.5. Hatanın Kaldırılması ile İlgili Hadis

Şirazî'nin, Şafîîler'in mücmel olup olmadığı hakkında ihtilaf ettiklerini naklettiği lafızlardan bir diğeri de "Ümmetimden hata, unutma ve zorlama ile işlenen fiiller (den sorumluluk) kaldırılmıştır"⁸⁵ lafzıdır. Bir kısım Şafîî'ye göre bu hadis-i şerifte zikredilen hata ve unutma hakikatte mevcuttur ve bunların kapsamının açıklanmasına ihtiyaç duyulmaktadır⁸⁶.

Şirazî yine bu lafız türünde de maksadın akıl yoluyla kavranabileceğini savunmaktadır. Bu konudaki düşüncesini bir örnekle açıklayan Şirazî, bir kimsenin karşısındakine 'suçunu kaldırdım' demesi halinde bu sözden o suçun cezasının kaldırıldığına dil bakımından rahatlıkla kavranabilir olmasına dikkat çekmektedir. Dolayısıyla da Şirazî bu konuda söz konusu hadiste mücmellik bulunmadığını savunan Şafîî fakihlerin tarafında yer almaktadır.⁸⁷ Bu konuyu Şirazî ile aynı örneği vererek açıklayan Razî hatanın kaldırılması ile ilgili hadisin mücmel olmamasını kullanım örfüne bağlamaktadır⁸⁸.

Amidî ise Gazalî gibi nefy ve ispat içeren ifadelerin umumun delâleti vasıtasıyla değil kullanım örfünün buna delâletinden dolayı mücmel olmadığı görüşündedir. Gazalî'ye göre Hz. Peygamber'in bu ifadesi sarih bir nastır, dolayısıyla bu lafızda icmal söz konusu değildir. Gazalî "Size anneleriniz haram kılınmıştır" lafzını da bu kapsamda değerlendirerek örfen kullanımın bu şekilde olduğunu ve burada lafza bir izmar takdir edilmesinin gerekliliğini savunmaktadır⁸⁹. Amidî de şeriat varid olmadan önce de bir kimsenin karşısındakine 'senden hatayı kaldırdım' dediğinde bundan kişinin muhatabına 'seni affettim' manasını kastettiğinin anlaşıldığını belirterek hata ile ilgili hadisin örfî kullanım sebebiyle mücmel olmadığını belirtmektedir⁹⁰.

1.2.6. Müteşabih Lafızlar

Mücmelliği hususunda ihtilaf edilen lafızlardan bir diğeri de müteşabih lafızlardır. Müteşabih lafızlarda bunlarla maksadın anlaşılması için harici bir karineye ihtiyaç duyulup duyulmadığı konusu da Şafîîler arasında tartışılmıştır. Şirazî bu konuda, Şafîîler arasında farklı görüşlerin bulunduğunu belirtmektedir. Bu görüşlerden biri, müteşabih lafızların anlamının yalnızca Allah tarafından bilinebileceğini ve insanların bu lafızların anlamına vakıf olamayacağını savunmaktadır. Diğer bir görüş ise müteşabihin bazı sûrelerin başında yer alan huruf-u mukattalardan ibaret olduğunu öne sürmektedir. Başka bir görüş ise kısas, emsal, helal ve haramlar olduğunu savunmaktadır. Şirazî'nin ise desteklediği esas görüş ise, müteşabih ve mücmelin eş anlamlı olduğu görüşüdür.⁹¹

2. Mübeyyen

Şirazî, mübeyyeni "Kelamdan maksadı ortaya koymakta bağımsız olan ve beyan hususunda başkasına ihtiyaç duymayan şey"⁹² şeklinde tanımlamaktadır. Tanımdan da anlaşıldığı üzere mübeyyen türünden bir lafızdan kastedilen mananın anlaşılması noktasında haricî bir karineye ihtiyaç yoktur. Mübeyyen lafzın hükme delâleti açıktır ve

⁸³ Amidî, **İhkâm**, III, 17; Razî, **Mahsûl**, I, 387-389.

⁸⁴ Ebû Muzaffer Mansur b. Muhammed b. Abdülcebbar İbn. Mervezî es-Semanî **Kavâtı'ül- Edille Fi'l Usûl** (thk. Muhammed Hasen İsmail), Darü'l- Kütübü'l-İlmiyye, Lübnan, 1999, C. I, s. 292-293.

⁸⁵ İbn Mace, Talak, 16.

⁸⁶ Şirazî, **Lüma'**, 52; Şirazî, **Şerhu'l-Lüma'**; I, 463.

⁸⁷ Şirazî, **Lüma'**, 52; Şirazî, **Şerhu'l-Lüma'**; I, 463.

⁸⁸ Razî, **Mahsûl**, 389-390.

⁸⁹ Gazalî, **Mustasfa**, I, 683-685.

⁹⁰ Amidî, **İhkâm**, III, 15-16.

⁹¹ Şirazî, **Lüma'**, 52; Şirazî, **Şerhu'l-Lüma'**; I, 464-465. Cüveynî de müteşabih ve mücmelin eş anlamlı olduğu kanaatinde. (Bk. Cüvaynî, **Burhan**, I, 155).

⁹² Şirazî, **el-Lüma'**, 48; Şirazî, **Şerhu'l - Lüma'**, I, 448.

lafız beyana ihtiyaç duymaz, ancak mübeyyen lafzın kapsamına girmeyen meseleler hususunda haricî bir karineye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sebeple bu tür lafızlarla ihticac edilmesi yani hüküm konusunda delil olarak kullanılması caizdir.⁹³

Mübeyyeni öncelikle lafızdan (nutuk) elde edilen ve mefhumdan (mana) elde edilen mübeyyen şeklinde iki ana kısma ayıran Şirazi, konuşanın hitabından doğrudan anlamı anlaşılan kısmı ise nass, zahir ve umum olmak üzere üç kısma ayırmaktadır. Lafzın mefhumdan anlaşılan yani lafzın anlamında saklı olan mübeyyen türü ise fahva'l hitap, lahnu'l hitap ve delilü'l hitap olmak üzere yine üç kısma ayırmaktadır⁹⁴. Şimdi bu lafızları örnekleri ile birlikte zikretmek istiyoruz.

2.1.Fahva'l Hitap

Fahva'l hitap "*Tenbih (işaret) açısından lafzın delâlet ettiği şey*"dir.⁹⁵ Tanımdan da anlaşıldığı üzere fahva'l hitap sözün içeriğinde olmayan lakin onun manasından anlaşılan manadır.⁹⁶ Lafızdan anlaşılan bu mana ise iki şekilde karşımıza çıkabilmektedir. Birincisi lafızla kast edilen mananın en küçük cüzü zikredilerek, mananın en üst mertebesine dikkat çekilmesidir. Bunun örneği "*O ikisine (anne ve babaya) öf deme*"⁹⁷ lafzıdır⁹⁸ ki âyetin mefhumundan anne babaya öf demenin yasaklanması ile onlara eziyet olabilecek en küçük fiil zikredilmiş ve bu fiilden daha ağır olan onlara ağır ve kötü söz söyleme, dövme gibi fiillere dikkat çekilmiştir.⁹⁹ Aynı şekilde "*İçlerinden (Ehl-i Kitap) öylesi de vardır ki ona bir dinar emanet etsen tepesine dikilip durmadıkça onu sana ödemez*"¹⁰⁰ lafzında da Ehl-i Kitap'tan bazı kimselerin emanet ehli olmadıkları bir dinar gibi küçük bir meblağın dahi onlara emanet edilmeyeceği zikredilerek daha büyük miktarlara işaret edilmiştir¹⁰¹.

Fahva'l hitabın ikinci türü ise lafzın kapsamının en yüksek derecesi zikredilerek en alt mertebeye işaret edilmesi yoluyla varid olan lafızlardır. Yukarıda fahva'l hitabın birinci türüne örnek olarak verdiğimiz Al-i İmran sûresi 75. Âyetin baş kısmında Ehl-i Kitap'la ilgili olarak "*Ehl-i Kitap'tan öyle kimseler vardır ki ona kantarla mal emanet etsen onu sana noksansız öder*" denilerek onlardan bazılarının yığınla altın ve gümüş anlamına gelen kantarla¹⁰² lafzı zikredilerek onların en küçük miktarda bir emanete dahi zarar vermeyeceğine dikkat çekilmiştir¹⁰³.

Mefhumu'l hitabın lafzın kapsamında olup dil yönünden mi anlaşıldığı yoksa kıyas vasıtasıyla mı mananın elde edildiği tartışılmıştır. Nassın ibaresinin delâlet ettiği manâ Zahiriler, kelamcılarının çoğunluğu ve Şafîilerin bir kısmına göre dil yönünden anlaşılmaktadır. İmâm Şafîi ve Şirazi'nin de içlerinde bulunduğu bir kısım Şafîi âlimi ise fahva'l hitaba celi kıyasla ulaşıldığı kanaatindedir¹⁰⁴. Şirazi bu iddiasını İsrâ sûresi 23. âyeti üzerinden açıklayarak, âyette geçen anne ve babaya öf deme lafzının onlara ağır ve kötü söz söyleme, dövme gibi fiilleri içermediğini, bu anlamın onlara eziyet etmeme ileti vasıtasıyla elde edildiğini belirterek ispatlamıştır. Nitekim anne-babaya eziyet etmemek hem öf lafzında hem de kötü söz söyleme fiilinde de bulunmaktadır¹⁰⁵. Bu manâ ise lafzın zatından anlaşılmamaktadır¹⁰⁶.

Fahva'l hitaba dil vasıtasıyla ulaşıldığını savunanlar, dövmenin veya kötü söz söylemenin öf lafzıyla yasaklanması kanıtlanmaya ihtiyaç duyulmayacak şekilde apaçık olduğunu ve bunun aklın gereği olduğunu ve hem âmm hem hass lafzın bu kapsama dahil olduğunu

⁹³ Şirazi, **el-Lüma'**, 49; Şirazi, **Şerhu'l - Lüma'**, I, 448.

⁹⁴ Şirazi, **el-Lüma'**, 48; Şirazi, **Şerhu'l - Lüma'**, I, 448- 449.

⁹⁵ Şirazi, **el-Lüma'**, 44; Şirazi, **Şerhu'l - Lüma'**, I, 424.

⁹⁶ Şirazi, **Şerhu'l - Lüma'**, I, 448.

⁹⁷ İsrâ 17/23.

⁹⁸ Şirazi, **el-Lüma'**, 44; Şirazi, **Şerhu'l - Lüma'**, I, 424.

⁹⁹ Şirazi, **Şerhu'l - Lüma'**, I, 424.

¹⁰⁰ Ali İmran 2/75.

¹⁰¹ Şirazi, **Şerhu'l - Lüma'**, I, 424.

¹⁰² Geniş bilgi için bk. Kallek, Cengiz, "Kıntar" mad. **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, C. 24, s. 317-320.

¹⁰³ Şirazi, **el-Lüma'**, 44; Şirazi, **Şerhu'l - Lüma'**, I, 424.

¹⁰⁴ Şirazi, **el-Lüma'**, 44; Şirazi, **Şerhu'l - Lüma'**, I, 424.

¹⁰⁵ Şirazi, **el-Lüma'**, 44; Şirazi, **Şerhu'l - Lüma'**, I, 424.

¹⁰⁶ Şirazi, **Şerhu'l - Lüma'**, I, 424-425.

belirtmişlerdir. Eğer lafızla kast edilen bu maksada kıyas yoluyla ulaşılmış olsaydı kıyası bilmeyen insanların bu anlamı anlamaması gerekirdi. Fakat bu lafzın kapsamından dilin bir gereği olarak diğer anlamlar da çıkarılmaktadır. Şirazi'nin bu iddiaya cevabı ise dilin mefhuma delâletinin mümkün olmadığıdır. Zira lafzın kast edilen manayı açıkça belirtmesi mümkün değildir. Fahva'l hitapta dilden mana çıkarılmasından ziyade bir benzetme söz konusudur. Burada lafız mefhum için vaz' olunmamıştır ve kast edilen manaya ulaşmak kıyas ile mümkündür¹⁰⁷.

Bu konuda Ebû Abbas b. Süreyc¹⁰⁸, Muhammed b. Davud¹⁰⁹la yaptığı bir münazarada İbn Süreyc, bir kimsenin muhatabından malın zerresine dokunmamasını istediğinde bu ifadeden yüzler veya binler gibi bir mananın çıkarılamayacağını belirtmiştir. Dolayısıyla yüz ve bin sayıları zerre lafzını içine almamaktadır. İbn Davud ise yüz veya bin sayılarının zerrelere toplamından ibaret olduğunu savunmuştur.¹¹⁰

2.2. Lahnu'l Hitap

Şirazi lahnu'l hitabı "*Kelamın kendisiyle tamam olduğu zamirle lafza delâlet eden şey*" şeklinde tanımlamıştır¹¹¹. Tanımdan da anlaşıldığı gibi lahnu'l hitap lafzın zahirinde olmayan ve hafz edilmiş olan ama lafzın manasının anlaşılması için de takdir edilmesi gereken sözdür.

Lahnu'l hitabın Kur'an-ı Kerim'de birçok örneği bulunmaktadır. Bunlardan biri "*Asanla taşa vur demiştik. Böylece fışkırdı*"¹¹² âyetinden Hz. Musa'nın Allah'ın emri üzerine taşa vurması anlaşılmaktadır. Fakat âyette vurdu (ضرب) lafzı hafzedilmiştir. Aynı şekilde Yusuf suresi 82. âyetinde geçen "*köye sor*" lafzının zahirinden köyün muhatap alınamayacağı anlaşılmaktadır. Buradaki kapalılık hafzedilmiş olan insanlar (أهل) lafzının takdir edilmesiyle giderilmektedir. Yani ayette anlatılmak istenen köyün ahalisidir. Örneklerden de anlaşıldığı gibi lahnu'l hitapta muzaf hafz edilmekte ve onun yerine muzafun ileyh ikame edilmektedir¹¹³.

Lahnu'l hitapta hafz edilmiş olan zamirin anlatılmak istenen mananın kapsamı dahilinde olduğu açıktır. Çünkü bu zamir lafza takdir edilmeden lafzın anlamındaki kapalılık giderilememekte ve lafız eksik olan ifadeyle tamamlanmaktadır. Bu konuda dikkatleri çeken bir diğer şey ise lafza yapılacak olan bu eklemeye ihtiyaç duyulması gerektiğidir. Eğer lafzın anlaşılması hususunda bir delalet gerekmiyorsa bu tür bir izmar da takdir edilmemelidir¹¹⁴.

2.3. Delilü'l Hitap

Mefhumun üçüncü türü delilü'l hitap diğer bir ismiyle mefhumu muhalefettir. Bu lafız türünde, hükmün lafzın zahir manasının zıddına bağlanması söz konusudur. Daha açık bir ifadeyle delilü'l hitap iki zıt hükmü barındıran lafızlarda, lafzın doğrudan anlaşılabilir hükmünün yanında bu anlamın tersine de doğrudan anlaşılabilir hükmün zıddının tealluk etmesidir. Diğer bir ifadeyle lafzın zahirine de ve mefhumuna da hüküm bina etmektir.

¹⁰⁷ Şirazi, **Şerhu'l - Lüma'**, I, 425.

¹⁰⁸ Ebû'l Abbas Ahmed b. Ömer b. Süreyc el- Bağdadi (ö. 306/918), Şafii mezhebinin görüşlerini açıklama, özetleme ve ortaya çıkan yeni fikhî meselelere çözüm bulmaya çalışmasının yanı sıra, yetiştirdiği öğrenciler vasıtasıyla Şafii mezhebinin yayılmasında önemli rol oynamıştır. Şafiiiler tarafından yaşadığı yüzyılın müceddidi olarak adlandırılan İbn Süreyc, özellikle boşamada devir meselesini formüle ederek, bu konuda fetva verdiği için bu mesele onun adıyla anılmıştır. (Geniş bilgi için bk. Özen Şükrü, "İbn Süreyc" mad. **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, C. XX, s. 363-366).

¹⁰⁹ Ebu Bekr Muhammed b. Dâvûd b. Ali el- İsfahani ez-Zahirî, (ö. 297/910), babası Davûd ez-Zahirî'nin vefatının ardından Zahirî mezhebinin ikinci imamı olmuştur. Zahirî anlayışını savunmuş ve bu konuda dönemin alimleriyle tartışmalar yapmıştır. Özellikle Şafii âlim İbn Süreyc'le olan tartışmaları meşhurdur. (Geniş bilgi için, bk. Köse, Saffet, "İbn Davûd ez- Zahirî" mad. **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, C. XIX, s. 410-411).

¹¹⁰ Şirazi, **Şerhu'l - Lüma'**, I, 425.

¹¹¹ Şirazi, **el-Lüma'**, 44-45.

¹¹² Bakara 2/60.

¹¹³ Şirazi, **el-Lüma'**, 45.

¹¹⁴ Şirazi, **el-Lüma'**, 45.

“Eğer bir fasık size bir haber getirirse araştırın”¹¹⁵ âyetinde günah ehli olarak tabir edilen kimselerden gelen bilginin etraflıca araştırma yapıldıktan sonra kabul edilmesi gerektiği bildirilmektedir. Bu lafzın mefhumundan ise adil kimseden gelen bilginin sorgulanmadan kabul edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Mefhumu muhalefet türünden lafızlara verebileceğimiz bir diğer örnek ise Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “*Saime*¹¹⁶de zekât vardır”¹¹⁷ hadisidir. Hadisten zahiren saime hayvandan zekât alınması gerektiği ve mefhumundan da malûfe¹¹⁸ hayvanın zekâta tabî olmadığı şeklinde iki hüküm çıkarılmaktadır.¹¹⁹ Şirazi’nin delilü’l hitabın delil olması konusundaki delili ise sahabe kavlidir. Sahabe inzal vaki olmaksızın vukû bulan cima’nın hükmü konusunda Hz. Peygamber’in “Su, suyu gerektirir” hadisinin mefhumu muhalefetini delil olarak getirmişlerdir.¹²⁰ Delilü’l hitabın hüküm istinbatında delil olarak kullanılması istisna edatı dâhil olan lafızların mutlak olarak kullanımında olduğu gibi menfi veya müsbet olarak yorumlanmasına zemin hazırlamasıyla aynı şekildedir. Daha açık bir ifadeyle istisna edatı bulunan lafız olumlu veya olumsuz iki manaya yorumlanmaya müsaittir. Aynı şekilde iki zıt hüküm barındıran lafız menfi ve müspet iki hükme bağlanabilir. Buna mantıken bir engel bulunmamaktadır¹²¹.

Mefhumu muhalefet türlerinden bir diğeri ise belli bir alan veya bir konu gaye edinerek, o alan veya konunun dışında kalan kısımla ilgili hükme delalet etmesidir. Örneğin abdest alırken dirseklere kadar ellerin yıkanmasının emredilmiş olması, dirsekler dışında kalan kısmın hükmün dışında olduğuna delâlet etmektedir. Şayet burada örneğimizden hareketle dirseklerin dışında kalan kısmın da yıkanmasının gerekli olduğu iddia edilirse lafzın varid olmasının bir anlamı kalmamaktadır¹²².

Lafzın innemâ إنما edatıyla birlikte varid olması durumunda da hükmün zıddının bu edatın dışındaki kısmın zıddına delâlet ettiği anlaşılır. Çünkü bu edat nefy ve ispatı aynı anda içermektedir. Bu lafız hükmün sınırlı olduğu alana delâlet ettiği gibi aynı zamanda hükmün dışında kalan alana da delâlet etmektedir ve bu delilü’l hitabı delil olarak kabul etmeyenlerin dahi kabul ettiği bir durumdur. Bir kimsenin ‘Evde ancak Zeyd vardır’ demesiyle ‘Evde Zeyd’den başka kimse yoktur’ demesi arasında anlam bakımından bir fark bulunmamaktadır. Nitekim “Ameller niyetlere göredir”¹²³ hadisinden niyete alınmayan bir amelin bir değerinin olmadığı anlaşılmaktadır. Yine Hz. Peygamber’in “Velâ hakkı¹²⁴ sadece köleyi azad eden kimseye aittir”¹²⁵ sözünün mefhumu muhalefetinden köleyi azad eden kimse dışında kimsenin velâ hakkının bulunmadığına delâlet eder¹²⁶.

Delilü’l hitabın delil olarak kullanılacağı lafız türlerinden biri de lafzın bir cins özelinde ve o cinsin de bir vasfına haml edilerek varid olduğu durumlardır. Hz. Peygamber’in “Saimede zekât vardır” hadisi malûfede zekât olmadığına delalet etmektedir. Şafiilerin bir kısmı ise bu hadisin koyun dışında kalan bütün cinsler için de geçerli olduğunu savunmaktadır. Fakat Şirazi bu görüşe katılmamakta ve bunun lafzın kapsamının dışına çıkmak olduğunu belirtmektedir.¹²⁷

¹¹⁵ Hucurat 49/6.

¹¹⁶ Saime: Senenin yarısından fazlasını mübah meralarda, kırlarda, sırf sütleri alınmak veya üremeleri veya semizlenmelerini temin etmek maksadıyla otlatılan hayvanlar (Erdoğan, Mehmet, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015, s. 492).

¹¹⁷ Buhari, Zekât,39.

¹¹⁸ Malûfe: yemle beslenen hayvan.

¹¹⁹ Şirazi, **el-Lüma**’, 45.

¹²⁰ Şirazi, **el-Lüma**’, 45.

¹²¹ Şirazi, **el-Lüma**’, 46.

¹²² Şirazi, **el-Lüma**’, 46.

¹²³ Müslüm, **İmârat**, 1907.

¹²⁴ Âzatlıktan veya muvâlât sözleşmesinden doğan hükmî akrabalık bağı (geniş bilgi için bk. Özen, Şükrü, “Velâ” mad. **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, C. XLIII; 11-15).

¹²⁵ Buhari, **Salât**, 456.

¹²⁶ Şirazi, **el-Lüma**’, 46.

¹²⁷ Şirazi, **el-Lüma**’, 46.

Yukarıdaki durumun aksine hükmün bir sığata değil de soyut bir isme bağlanıldığı durumda ise delilü'l hitap delil olarak kullanılamaz¹²⁸. Bir örnekle açıklayacak olursak Hz. Peygamber'in "Koyunda zekât vardır" hadisi koyun dışında kalan hayvanların zekâtтан muaf tutulması anlamı taşımamaktadır. Bir insanın koyun, deve ve inek aldığını dillendirmesi durumunda bunların tamamı alınmış olduğu halde bu hayvanlar ayrı ayrı ele alınır. Dolayısıyla bir sıfatın bir isme eklenmesi tahsis vb. delil olmaksızın caiz deęildir¹²⁹.

Delilü'l hitabın delil olma değerini lafzın bir şarta bağlı olup olmadığı yönünden değerlendiren İbn Süreyc ve bazı Hanefiler, lafzın yukarıda zikrettiğimiz Hucurat süresi altıncı âyette olduğu gibi bir şarta bağlı olması durumunda mefhumu muhalefetle ihticac edilebileceğini savunmuřlardır¹³⁰.

2.4. Nass

şirazî beyan açasından en üstte bulunan lafız olarak nitelediği nassı¹³¹ Lüma' isimli eserinde "Başka bir seğeneğe olasılık bırakmayacak bir biçimde açıkça hükme delâlet eden lafızdır" şeklinde tanımlarken şerhu'l Lüma'da ise "Yalnızca bir manaya ihtimali bulunan lafızdır" şeklinde bir tanım tercih etmiştir.¹³² Nassa örnek olarak "Muhammed (s.a.v.) Allah'ın Rasûlüdür"¹³³ "Zinaya yaklaşmayın"¹³⁴ ve " Meşrû bir hak karşılığı olmadıkça, Allah'ın haram (dokunulmaz) kıldığı canı öldürmeyin"¹³⁵ âyetleri verilebilir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in "Yirmi dört devede bir koyun vardır ve her beş devede bir koyun"¹³⁶ hadisi de nass türünden bir lafızdır. Verilen örneklerden de anlaşıldığı üzere nass hükme açıkça delâlet eden ve başka anlama haml edilme ihtimali bulunmayan lafızdır.¹³⁷

2.5. Zahir

şirazî'nin zahir tanımı ise "İki duruma muhtemel olmakla birlikte, bu iki durumdan birinin diğerine göre daha açık olduğu her lafızdır" şeklinindedir. Zahir lafzın ayırt edici yönü ise tanımdan da anlaşıldığı gibi lafzın bir duruma mahsus olmakla birlikte başka bir manayı da içirme ihtimalinin bulunmasıdır. Emir ve nehiy içeren lafızlar zahire örnek olarak verilebilir.¹³⁸

2.6. Umûm

Umûm "İki veya daha fazla manaya ihtimali bulunan lafızlardır" Umûm lafza ise "Müşrikleri öldürün"¹³⁹ ve "Kadın ve erkek hırsızların elini kesin"¹⁴⁰ âyetlerini örnek olarak zikredebiliriz.¹⁴¹

¹²⁸ Bazı şafîiler ise hükmün bir sığata bağlanılmasında olduğu gibi bir isme bağlanıldığında da delilü'l hitabın ihticâc için kullanılacağı görüşündedir. (Bk. şirazî, **el-Lüma'**, 46) .

¹²⁹ şirazî, **el-Lüma'**, 46-47.

¹³⁰ şirazî, **el-Lüma'**, 45.

¹³¹ şirazî, **şerhu'l – Lüma'**, I, 449.

¹³² şirazî, **şerhu'l – Lüma'**, I, 449.

¹³³ Fetih 48/29.

¹³⁴ İsra 17/29.

¹³⁵ En'am 6/151.

¹³⁶ Tirmizî, Zekât, 5; Ebû Davûd, Zekât, 4; Nesaî, Zekât, 8.

¹³⁷ şirazî, **el-Lüma'**, 48.

¹³⁸ şirazî, **el-Lüma'**, 48; şirazî, **şerhu'l – Lüma'**, I, 449.

¹³⁹ Tevbe 9/5.

¹⁴⁰ Maide 5/38.

¹⁴¹ şirazî, **el-Lüma'**, 48.

Ebû Sevr¹⁴² ve İsa b. Eban¹⁴³'a göre umum bir lafız tahsise uğramışsa mücmel olur ve onun zahir manası hüküm konusunda delil olarak kullanılmaz. Ebu'l Hasan el-Kerhî¹⁴⁴ ise umum lafzın muttasıl bir delille tahsis edilmesi durumunda mücmel kabul edilemeyeceğini ama munfasıl bir delille tahsis edilmesi halinde mücmel kapsamında değerlendirileceğini savunmaktadır.¹⁴⁵ Ebû Abdullah el- Basrî¹⁴⁶ ise lafız hırsızlık âyetinde olduğu gibi bazı şartlara ihtiyaç duyuyorsa mücmel kabul edileceğini ve bu tür lafızlarla bir delil bulununcaya kadar amel edilemeyeceğini ama lafız herhangi bir şart olmaksızın hükme delâlet ediyorsa, bu takdirde lafzın mücmel kabul edilemeyeceğini belirtmiştir.¹⁴⁷ el- Basrî "Namazı kılın, zekatı verin"¹⁴⁸ lafzının zahiriyle namazın ve zekâtın hangi şartlara sahip olduğu açıklanmadan amel edilmesi mümkün değildir, çünkü burada hükmün yerine getirilme şartlarının bilinmesi, hükmün açıklanması mesabesindedir. Şirazi ise namaz ve zekatın emredildiği âyetin "Müşrikleri öldürün"¹⁴⁹ âyetinde de olduğu gibi hükme delâletinin açık olduğunu ve bu lafızlarla ilgili gerekli araştırma yapıldıktan sonra bunlarla âmel etmenin önünde bir engel bulunmadığını ama mücmel lafzın bu lafızlarla aynı kabul edilemeyeceğini savunmaktadır.¹⁵⁰ Şirazi ise Mutezile ve Hanefiler'in bir kısmının da görüşüne katılarak umûm lafzın tahsise uğramasıyla veya şarta bağlı olmasıyla mücmel kabul edilemeyeceğini savunmaktadır.¹⁵¹ Eğer umûm lafızları belli şartları içeriyorsa, bu şartların lafzın kapsamından çıkarılarak tahsis edilmesi ve buna göre hüküm verilmesi gerekir. Umûmdan tahsis edilen kısım açığa çıkarıldıktan sonra diğer umûm lafızlarda olduğu gibi onunla da amel etmek hususunda bir engel bulunmamaktadır.¹⁵² Şirazi, umum lafzın tahsis edilmesinin, illetin tahsisine benzetilmesine ise illetin tahsisinde istidlâlde bulunan kişinin bakış açısından bir yorumlama söz konusuyken, umûm lafzın tahsisinin bizzat Şarî'nin beyanıyla bilindiğini ve illetin tahsisi hususunda delil aranması gerekirken, umûm lafız için delile ihtiyaç bulunmadığını belirtmektedir. Dolayısıyla illetin tahsisi sübjektif bir durum olarak, umumun tahsisi ise objektif bir durum olarak kabul edilmektedir.¹⁵³

Şirazi'nin âmm lafzın tahsis edilmesiyle ilgili bir diğer mesele de "Zannın bir kısmı günahtr"¹⁵⁴ âyetinin delil getirilerek tahsise uğramış umum lafızla ihticâc etmenin zannîlik taşıdığı iddiasıdır. Şirazi bu iddiaya öncelikle âyetin maksadının bilinebilmesi için haricî bir delile ihtiyaç duyulduğunu zikretmekte ve daha sonra da umumun tahsisinde, lafzın kapsamından çıkarılan kısmın zân ile değil bilgi vasıtasıyla elde edildiğine işaret etmektedir. Yine tahsise uğramış umûm lafzın kapsamında olanlar dışarıda bırakıldıktan

¹⁴² Ebû Abdillâh İbrâhîm b. Hâlid b. Ebi'l- Yemânel-Kelbî Bağdadî (ö. 240/854) müstakil müçtehitlerden biri olup kendine mahsus mezhebi vardır. İmâm Şafî'nin kavli kadim görüşlerini nakledenlerden biri olduğu için Şafî mezhebinden olduğu da ileri sürülmüştür. (Geniş bilgi için bk. Koçak, Muhsin, "Ebû Sevr" mad. **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010; C. X, s. 229-230).

¹⁴³ Ebû Mûsâ İsa b. Ebân b. Sadakâ (ö. 221/836) Ebû Hanife'nin önde gelen öğrencilerinden biri olan İmâm Muhammed'in öğrencisidir. İmâm Muhammed'in öğrencileri arasında kaynaklarda usul ve fûrua dair görüşlerine en çok yer verilen âlimlerdendir. (Geniş bilgi için bk. Özen, Şükrü, "İsâ b. Ebân" mad. **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, C. XXII, s. 480-481).

¹⁴⁴ Ebû'l- Hasen Ubeydullah b. El Hüseyin b. Dellâl el- Kerhî (340/952) Hanefî mezhebinin sistemleştirilmesinde önemli katkıları bulunan, Irak Hanefîliği çizgisinin temsilcisi (Geniş bilgi için bk. Apaydın, H. Yunus, "Kerhî" mad. **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2022, C. XXV; s. 285-287).

¹⁴⁵ Şirazi, **el-Lüma'**, 49; Şirazi, **Şerhu'l - Lüma'**, I, 449.

¹⁴⁶ Ebû Abdillâh el- Hüseyin b. Ali b. İbrâhîm el- Basrî el- Kâğadî (ö. 369/ 979- 980) Mu'tezile'nin önde gelen kelâm âlimlerinden biridir. Fikhî konularda öğrencisi olmasına rağmen Kerhî'den farklı görüşler öne sürmüştür. (Geniş bilgi için bk. Gölcük, Şerafettin, "Ebû Abdullah el-Basrî" mad. **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, C. X, s. 84-85).

¹⁴⁷ Şirazi, **el-Lüma'**, 49; Şirazi, **Şerhu'l - Lüma'**, I, 449.

¹⁴⁸ Bakara 2/43.

¹⁴⁹ Tevbe 9/5.

¹⁵⁰ Şirazi, **Şerhu'l - Lüma'**, I, 452.

¹⁵¹ Şirazi, **Şerhu'l - Lüma'**, I, 450.

¹⁵² Şirazi, **Şerhu'l - Lüma'**, I, 450-451.

¹⁵³ Şirazi, **Şerhu'l - Lüma'**, I, 451.

¹⁵⁴ Hucurat 49/12.

sonra da lafızdan kastedilen açıkça ortaya çıktığı için zannilikten bahsedilemeyeceğini savunmaktadır.¹⁵⁵

Şirazi'nin bu konudaki ilk delili Hz. Ebû Bekir ve Hz. Fatma arasında vuku bulan miras hadisesinde Hz. Fatma'nın "Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder"¹⁵⁶ şeklindeki âyeti¹⁵⁷ delil getirmesini ve buna ne Hz. Ebû Bekir'in ne de orada bulunan sahabelerin itiraz etmemesidir. Eğer her umûm lafza tahsis dahil olduğunda mücmel kabul edilseydi bütün umûm lafızlarla ihticâc konusunda tevakkuf etmek gerekirdi.¹⁵⁸

Şirazi'nin umûm lafız konusunda açıklama yaptığı bir diğer husus da umûm lafızlar konusunda haricî bir delil gelinceye kadar tevakkuf etmenin gerekmediği üzerinedir. Umûm lafızla ihticâc hususunda bir delil bulununcaya kadar beklemek doğru değildir. Çünkü umûm lafız mübeyyen lafzın kapsamındadır ve onunla maksat açıktır. Şirazi umûm lafızla delil getirmek hususunda Kur'ân veya Sünnet'ten tahsis olup olmadığına bakılincaya kadar beklemenin ise bilinen anlamda tevakkuf olarak değerlendirilmesinin doğru olmadığını savunmaktadır. Çünkü buradaki bekleme bir süre içindir ve araştırma sonucunda bir sonuca ulaşılamasa dahi umumla ihticâc hususunda bir engel yoktur. Tevakkufta ise umûm hakkında bir delil yoksa, o lafız delil olarak kullanılmamaktadır.¹⁵⁹ Dolayısıyla Şirazi'ye göre umûm lafızlarda maksat bellidir ve akıl yoluyla bunlardan mana çıkarmak mümkündür.¹⁶⁰

SONUÇ

Mücmel olarak nitelenen, anlamında kapalılık bulunan lafızların bir hükme bağlanması durumunda, bu kapalılığın giderilmesi ve bu lafızlardaki anlamın nasıl yorumlanacağı, fıkıh usulünün en önemli meselelerinden biridir. Önde gelen Şafiî usul âlimlerinden biri olan Şirazi'nin mücmel ve mübeyyen konusundaki görüşlerinden çıkarılan sonuçları aşağıda sıralayabiliriz.

Ebu İshak Şirazi, mücmel konusunu Şafililerin mücmel olduğu konusunda fikir birliği ettiği ve ihtilaf ettiği lafızlar olmak üzere iki kısımda incelemiştir. Şirazi, Şafililerin mücmel olduğu konusunda ittifak ettiği lafızlar hakkında farklı bir görüş ortaya koymadığı için, bu görüşlere onun da katıldığı anlaşılmaktadır.

Şafililerin mücmel olup olmadığı konusunda ihtilaf ettikleri lafızlardan biri olan alışverişin helal, faizin haram olduğunu bildirildiği âyet, Şirazi'ye göre mücmel değildir. Şerî isimler ise Şirazi'ye göre dilden şeriata nakledilmiş lafızlardır. Haram ve helal hükmü ifade eden lafızlar, Şirazi'ye göre mücmel değildir, çünkü bu lafızların kastettiği anlam dil açısından anlaşılabilir niteliktedir. Aynı şekilde nefiy ve ispat içeren lafızlar ve hataların kaldırılması ile ilgili hadis de akıl yönünden kavranabilir olduğu için mücmel değildir. Şirazi, mücmel ve müteşabihin ise eş anlamlı olduğunu düşünmektedir.

Mübeyyen lafızları öncelikle lafızdan (nutuk) elde edilen ve mefhumdan elde edilen şeklinde iki kısma ayıran Şirazi, lafızdan elde edilen mübeyyeni nass, zahir ve umum başlıkları altında ele almıştır. Lafzın mefhumundan anlaşılan mübeyyen ise fahva'l-hitap, lahnu'l-hitap ve delilü'l-hitap olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Mefhumu'l-hitap konusunda Zahiriler, kelamcılar ve Şafililerin bir kısmının dil yönüyle ulaştıkları görüşünün aksine, Şirazi, İmam Şafiî ile aynı görüşü benimseyerek bu anlama celî kıyas yoluyla ulaşıldığını savunmaktadır.

Tahsise uğramış umum lafız konusunda Ebû Sevr ve İsa b. Eban'ın aksine, bu tür lafızların mücmel kabul edilemeyeceğini savunan Şirazi, bu tür lafızların tahsisten sonra kalan kısmıyla delil olmaksızın ihticâc edilebileceğini savunmuştur. Şirazi'ye göre umûm lafız tahsise uğrasa da şarta bağlı olsa da mücmel kabul edilmez.

¹⁵⁵ Şirazi, **Şerhu'l - Lüma'**, I, 451.

¹⁵⁶ Nisa 4/11.

¹⁵⁷ Âyetin kapsamından köle, kafir ve katil çıkarılmıştır. (Bk. Şirazi, **Şerhu'l - Lüma'**, I, 450).

¹⁵⁸ Şirazi, **Şerhu'l - Lüma'**, I, 449.

¹⁵⁹ Şirazi, **Şerhu'l - Lüma'**, I, 450.

¹⁶⁰ Şirazi, **el-Lüma'**, 49.

KAYNAKÇA

- Alâüddin Abdulaziz Ahmed el- Buhari (ö. 730/1340), **Keşfü'l-esrâr an Usûl-i Fahri'l İslâm Pezdevi**, Darü'l- Kütübü'l- İlmiyye, Beyrut, 1997
- Ali b. Muhammed el- Pezdevî, **Kenzül Vusûl İlâ Ma'rifetü'l Usûl** (thk. Said Bektaş), Daru'l Beşâiri'l- İslâmiyye, Lübnan, 1983
- Âmidî, Ali b. Ebi Ali Seyfüddin, **el- İhkâm fi Usûli'l- Ahkâm**, (thk. Şeyh İbrahim Acûz), Darü'l Kütübü'l- İlmiyye Beyrut, 1971
- Apaydın, H. Yunus, "Kerhî" mad. **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2022, C. XXV; sy. 285-287
- Apaydın, Yunus, **İslâm Hukuk Usûlü**, Kimlik Yayınları, Kayseri, 2016
- Aybakan, Bilâl, "Ebü İshâk Şirazi" mad. **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, C. XXXIX, sy. 184-186.
- Aybakan, Bilâl, Ebu't- Tayyib Taber'i mad. **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, C. XXXIX, sy. 313-314.
- Aybakan, Bilâl, **İslâm Medeniyetinde Bağdat**, Uluslararası Sempozyum, 7-9 Kasım 2018
- Ebü Abdullah Bedrüddin Muhammed b. Abdullah b. Bahadır ez-Zerkeşi, **Bahru'l Muhit fi Usuli'l- Fikh**, Darü'l Kütübü'l-İlmiyye, 1994.
- Ebü Bekir Ahmed b. Ali er- Razî el-Cessas, **el- Fusûl fi'l- Usûl**, (thk. Uceyl Câsim en- Neşemî), Kuveyt, 1985
- Ebü İshâk İbrahim b. Ali b. Yusuf eş-Şirazi (ö. 476), **et- Tabsıra fi Usul-il- fikh**, (thk. Naci Süveyd), Mektebetü'l- Asriyye, Beyrut, 2011
- Ebü Muzaffer Mansur b. Muhammed b. Abdulcebbar İbn. Mervezi es-Semanî **Kavati'ül- Edille Fi'l Usûl** (thk. Muhammed Hasen İsmail), Darü'l- Kütübü'l-İlmiyye, Lübnan, 1999.
- Ebü Zehrâ, Muhammed, **Fıkıh Usûlü**, (çev. Abdulkadir Şener), Fecr Yayınları, Ankara 2014
- Ebü'l Hüseyin Muhammed b. Ali b. Tayyib el- Basrî, (ö. 436/10449, **Mutemed fi Usûli'l Fıkıh**, (thk. Muhammed Hamidullah), Dimaşk, 1964
- Ebü'l- Menâkıb Şihâbeddin Mahmud b. Ahmed ez- Zencanî, **Tahrîcü'l-Fürû ale'l- Usûl**, (thk. Muhammed Ureyb Salih), Matbaat-u Camiat-u Dimeşk, Dimeşk, 1962
- Erdoğan, Mehmet, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015
- Esnevî Abdurrahman (Cemâlüddin), **Tabakâtü's-Şafiyye** (thk. Kemal Yusuf el- Havt), Daru'l Kütübü'l- İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 2001.
- Gazali, **el-Mustasfa** (çev. Yunus APAYDIN), Rey Yayıncılık, Kayseri
- Gölcük, Şerafettin, "Ebü Abdullah el-Basrî" mad. **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, C. X, sy. 84-85
- İbn Manzur, Ebu'l Fadl Cemalüddin Muhammed, **Lisanu'l- 'arab**, Darü'l Fikr, Beyrut, 1914,
- İmam Ebi Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsa Debûsî, **Takvimü'l-edille fi Usûli'l-fikh** (thk. Halil Muhyiddin el- Meys); Darü'l Kütübü'l- İlmiyye, Beyrut, 2001, sy.95
- Kallek, Cengiz, "Kıntar" mad. **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, C. 24, s. 317-320.
- Kavalcıoğlu, Abdullah, "Debûsî ve Semerkandî'nin Fıkıh Usûlünde 'Kapalı Lafızlar' Konusuna Yaklaşımları ve Görüşlerinin Mukayesesi" **Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Bahar, 2018; ss. 61-85
- Koca, Ferhat, "Mücmel" mad. **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2020, C. XXXI, ss. 451-453

- Koçak, Muhsin, “Ebû Sevr” mad. **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010; C. X, sy. 229-230
- Köse, Saffet, “İbn Davûd ez- Zahiri” mad. **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, C. XIX, sy. 410-411
- Özaydın, Abdülkerim, “Nizamiye Medresesi” mad. **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, C. XXXIII, sy. 188-191.
- Özel, Ahmet, “Kerderî” mad. **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2022, C. XXV, sy. 276-277
- Özen Şükrü, “İbn Süreyc” mad. **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, C. XX, sy. 363-366
- Özen, Şükrü, “İsâ b. Ebân” mad. **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, C. XXII, sy. 480-481
- Subkî, Tâcüd- Dîn Ebî Nasr Abdul-Vehâb b. Ali b. Abdu Kafî, **Tabakâtu’s- Şâfiyeti’l-Kübrâ** (thk. Mustafa Abdulkadir Ahmed Atâ) Daru’l- Kütübü’ İlmîyye, Beyrut, Lübnan, 1971.
- Şaban, Zekiyyüddin, **İslâm Hukuk İlminin Esasları**, (trc. İbrahim Kafi Dönmez), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2011.
- Şaban, Zekiyyüddin, **Usûlü’l- Fıkhî’l- İslâmî**, Darü’l-Kütüb, Beyrut, 1971.
- Şafî, Muhammed b. İdris, **er-Risale**, (çev. Abdulkadir Şener, İbrahim Çalışkan), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2012.
- Zuhaylî, Vehbe, **Fıkıh Usûlü**, Risale Yayınları, İstanbul, 2015.